

mizlenmek” mânasındaki *istitâbe* de istincâ karşılığında kullanılır.

Genel anlamda temizlenmeyi teşvik ve emreden (el-Bakara 2/222, 232; et-Tevbe 9/108; el-Hac 22/26; el-Müddessir 74/4), temizliği “imanın yarısı” (*Müsned*, V, 342, 344; Dârimî, “Vuđû”, 2) olarak niteleyen İslâmiyet, ferdi ve içtimâî hayatın her alanında temizliğe büyük önem vermiş, namaz gibi bazı ibadetlerin ifasında mad-dî temizlik (necâsetten tahâret) yanında mânevî temizliği de (hadesten tahâret) şart koşturmuştur. Abdestsiz olarak namaz geçerli olmadığı gibi kişinin vücut ve el-bisesinde veya namaz kılınacak yerde bulunan ve dinen pis sayılan şeyler de (necâset) namaza engel teşkil eder. Bu husus, ibadet açısından olduğu kadar kişinin sağlığı bakımından da büyük önem taşır. Kur’an ve Sünnet’te temizlikle ilgili genel prensipler konulduğu, Hz. Peygamber tarafından bu konuda eğitim amaçlı bazı açıklamalar yapıldığı gibi fıkıh kitaplarının “tahâret” bölümlerinde helâ âdâbı ulemânın kendi zamanlarındaki temizlik imkânları, örf ve âdetleri çerçevesinde ve bazan aşırı sayılabilecek ayrıntılarla ele alınmıştır.

Fıkıh kitaplarında *istibrâ*, hem küçük hem büyük abdest bozduktan sonra idrar ve dışkı için söz konusu edilmişse de pratikte daha çok idrar yollarındaki akıntı ve sızıntının tamamen kesilmesini beklemekle ilgili olup bilhassa erkekler açısından önem taşır. Resûl-i Ekrem’in, idrardan sakınmamanın kabir azabına sebep olacağına dair açıklamalarını (Buhârî, “Vuđû”, 55; İbn Mâce, “Tahâret”, 26) delil alan Hanefî ve Mâlikî âlimleri *istibrâyı* vâcib (farz), Şâfiîler ve Hanbelîler ise müstehap kabul etmişlerdir. Ancak *istibrâ*nın müstehap olduğunu söyleyenlerin bu hükmü, temizlik yapıldıktan sonra vücudun ve elbisenin tekrar kirlenme ihtimaliyle, vâcib olduğunu söyleyenlerin ise abdest aldıktan sonra gelecek bir akıntının abdesti ve dolayısıyla namazı geçersiz kılmasıyla irtibatlandırdıkları görülmektedir. *İstibrâ*nın müstehap olduğunu kabul edenlere göre de abdest sonrası bir akıntının abdesti bozacağı tartışmasızdır. Bu bakımdan görüş ayrılığının temelinde olmayıp daha çok meseleye farklı açılardan bakmaktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Hanefî âlimi İbn Âbidîn, abdestin bozulmayacağından emin olunması halinde *istibrâ*nın vâcib değil mendup olduğunu belirtir (*Reddû'l-muhtâr*, I, 344). *İstibrâ* normalde istincâdan önce yapılmakla birlikte hemen abdest alınacaksa kişinin özel durumuna bağlı

olarak gerekirse istincâdan sonra da tekrarlanması, abdest ve dolayısıyla namazın geçerliliği bakımından ihtiyata daha uygundur. Çünkü vücut ve elbiseye belli miktarda necâset bulaşması dinen affedilmişse de abdestsiz namaz geçerli değildir. İdrardan sakınmamanın kabir azabına yol açtığına dair hadis azaba, vücut veya elbiseye pislik bulaşmasının sebep olacağı şeklinde ilk akla gelen anlamı yanında *istibrâ* yapmaksızın abdest alındıktan sonra gelen idrarın abdesti bozacağı ve abdestsiz namaz kılmanın azaba sebep teşkil edeceği şeklinde de yorumlanmıştır (Karâfî, I, 211). Ancak temel amaçlarından biri iç huzurun sağlanması olan ibadetin bir tereddüt ve sıkıntı kaynağı haline gelmemesi için bu konuda aşırı biçimde şüpheli davranmaktan ve vesveseden kesinlikle kaçınılması istenmiştir. Fıkıh kitaplarında *istibrâ* için yapılan öksürme, yürüme, yatma gibi tavsiyelerin dinî bir mahiyeti olmayıp her kişi kendi açısından en uygun usulü uygulamalıdır.

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre istincâ vâcib (farz), Hanefîler’e ve Mâlikî mezhebinde bir görüşe göre ise sünnettir. İlk görüşe göre istincâsız namaz geçerli değil, diğerine göre ise kerâhatle câizdir. Temizliğin su ile yapılması esastır; taş, bez vb. şeylerle silinmek ruhsat mahiyetindedir. Hz. Peygamber’in tuvalette sağ elin kullanılmamasına yönelik emrinden dolayı (Buhârî, “Vuđû”, 18; Müslim, “Tahâret”, 57, 63-65) istincânın zaruret bulunmadıkça sağ elle yapılması mekruh kabul edilmiştir. Yine Resûl-i Ekrem’in emir ve tavsiyeleri çerçevesinde fıkıh âlimleri tezek, kemik, insan ve hayvanların yiyecekleri türünden maddeler, ilim vasıtası olan kâğıt kullanılmasını haram veya mekruh saymışlardır. Günümüzde yalnız temizlik amacıyla imal edilen tuvalet kâğıdı vb. maddelerin istincâda kullanılmasında dinî açıdan bir sakınca bulunmadığı, ayrıca imkânların elverdiği ölçüde su ile birlikte sabun kullanılmasının sağlık açısından gerekli olduğu açıktır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, V, 342, 344; Dârimî, “Vuđû”, 2; Buhârî, “Vuđû”, 18, 55; Müslim, “Tahâret”, 57, 63-65; İbn Mâce, “Tahâret”, 26; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-Kâfî fi fıkhi ehli Medineti'l-Mâlikî* (nşr. M. M. Uhayd el-Morîtanî), Riyad 1400/1980, I, 159-160; Kâsânî, *Bedâ'î*, I, 18-19, 21; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, Beyrut 1405/1985, I, 83-88; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire 1412/1992, I, 205-220; Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibîn* (nşr. Âdil

Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1412/1992, I, 175-182; Karâfî, *ez-Zâhire* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1994, I, 202-212; Muhammed b. İbrâhim et-Tetâi, *Ten-vîrû'l-makâle fi halli elfâzi'r-Risâle* (nşr. M. Âyîş Abdül'âl Şübeir), Kahire 1409/1988, I, 456-472; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Beyrut 1404/1984, I, 129-153; Buhûti, *Keşşâfû'l-kınâ'* (nşr. Muhammed Emîn ed-Dannâvî), Beyrut 1417/1997, I, 52-65; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* (Kahire), I, 335-345; “İstincâ”, *Mu.FI*, VIII, 99-115; “İstincâ”, *Mu.FI*, IV, 112-125.

SALİM ÖGÜT

el-İSTİBÂSÂR

(الاستبصار)

Ebü Ca'fer et-Tûsî

(ö. 460/1067)

tarafından cemedilen,
İmâmiyye'ce muteber
dört hadis kitabından biri
(bk. KÜTÜB-i ERBAA).

el-İSTİBÂSÂR

(الاستبصار)

VI. (XII.) yüzyıla ait
bir tarihî coğrafya eseri.

Tam adı *Kitâbü'l-İstibşâr fi 'acâ'ibi'l-emşâr* olan eserin müellifi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır; eserin metninde müellifin kimliğini tesbite yarayacak bir bilgiye de rastlanmamıştır. Kitabı kaynak olarak kullanan ve alıntılar yapan *el-Enisû'l-muhtârib*'in yazarı İbn Ebû Zer' de müellifinden bahsetmemiştir. Büyük bir ihtimalle Faslı olan yazarın Muvahhidler'den Ya'küb el-Mansûr zamanında (1184-1199) yaşadığına dair eserde bazı ip uçları vardır. Selâhaddin-i Eyyûbî'nin Haçlılar'a karşı yardım istemek üzere Abdurrahman b. Muhammed b. Münkız'ı Muvahhid Sultanı Ya'küb el-Mansûr'a elçi olarak göndermesini anlattığı (*İstibşâr*, s. 107) ve İfrîkiye'deki Benî Gâniye kabilesiyle yapılan savaşıardan bahsettiği (a.g.e., s. 111) yerlerde kullanıldığı ifadelerden müellifin eseri 587 (1191) yılında yazmakta olduğu anlaşılmaktadır. Benî Gâniye savaşına dair verdiği bilginin Ya'küb el-Mansûr'un divanındaki bilgilerle uyuşması, onun yanında çalıştığı veya yakınında bir yerde bulunduğunu göstermektedir. Sudan'dan söz ederken bu bölgedeki hükümdarlardan birinin Emîr Yûsuf b. Tâşfin'e gönderdiği mektuplardan haberdar olması da muhtemelen devlet kademesinde bir görevi olduğu veya en azından devlet görevlilerine ulaşabilecek bir mevkide bulunduğunu ortaya koymaktadır.

el-İstibşâr'da tarihî olaylara da yer verilmiştir. Bu bakımdan eser hem tarih hem de coğrafya kitabı olma özelliğiyle diğer coğrafya kitaplarından ayrılır. Üç bölümden meydana gelen eserin ilk bölümü Mekke ve Medine şehirleriyle ilgilidir. Bu bölümde Mekke'nin coğrafi durumu, Kâbe'nin ölçüleri, Hacerülesved'e dair ayrıntılı bilgilere yer verilmiş, Mescid-i Harâm'ın özellikleriyle zembem ve hac menâsikinden bahsedilmiştir. Daha sonra Medine, Mescid-i Nebevî, Ravza-i Mutahhara, Kubâ Mescidi ve Uhud şehidlerinin kabirleri hakkında bilgi aktarılmıştır. İkinci bölümün başında dünyadaki harikalara ve garip şeylere temas edilmiştir. Mısır'ın eski ve yeni tarihi, genel vasıfları, şehirleri ve müslümanlar tarafından fethi bu bölümün başlıca konularıdır. Üçüncü bölümde Mağrib ve Sudan hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. Bu bölümde müellif kendi gözlemlerine ve Muvahhidler'le ilgili orijinal tarihî bilgilere yer vermiştir.

Kitabı Ebû İmrân İbn Ebû Yahyâ b. Vakîtin adlı bir kişiye ithaf eden müellifin Ezrakî Ebû'l-Kâsım İbn Abdülhakem, İbn Vasîfşâh, Mes'ûdî ve Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin eserlerinden istifade ettiği anlaşılmaktadır. İbn Ebû Zer'in kaynak olarak kullandığı kısmın yazma nüshalarda bulunmaması, *el-İstibşâr*'ın günümüze eksik veya muhtasar olarak intikal ettiğini göstermektedir.

Alfred von Kremer, *el-İstibşâr*'ın Mağrib'le ilgili bölümünün *Description de l'Afrique par un géographe arabe anonyme du VIe siècle de l'hégire* adıyla neşretmiş (Wien 1852), daha sonra Edmond Fagnan bu metni, Fransızca tercümesiyle birlikte *l'Afrique septentrionale au XIIe siècle de notre ère* ismiyle yayımlamıştır (Constantine 1900; Frankfurt 1993). Sa'd Zağlûl Abdülhamîd, eserin Bibliothèque Nationale (nr. 2225) ve Cezayir kütüphanesindeki (nr. 1560, 3216) nüshalarından faydalanarak eksiksiz bir metin tesis etmiş, Haremeyn ile Mısır'a ait bölümleri Fransızca tercümesiyle birlikte neşretmiştir (İskenderiye 1958; Dârülbeyzâ 1985; Frankfurt 1997).

BİBLİYOGRAFYA :

el-İstibşâr fî 'acâ'ibî'l-emşâr (nşr. Sa'd Zağlûl Abdülhamîd), Dârülbeyzâ 1985, neşredenin girişi, s. e-s; a.e.: *Description de l'Afrique par un géographe arabe anonyme du VIe siècle de l'hégire* (ed. Alfred von Kremer, *Sitzungsberichte der philosophisch-Historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* içinde), VIII, Wien 1852, s. 389-428; İbn Ebû Zer', *el-Entisû'l-mu'trib*, Rabat 1973, s. 45; I.

Krachkovsky, *Târîhu'l-edeblî'l-coğrafiyyi'l-Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1963, I, 301, 324; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *Târîhu'l-Mağrib fî'l-'aşrî'l-İslâmî*, İskenderiye 1982, s. 27-28; Ch. Pellat, "İstibşâr", *El²* (ing.), IV, 254.

RIZA KURTULUŞ

İSTİDÂNE

(الاستدانة)

Bir kimsenin kendisi için borçlanması anlamıyla genel hükümlere, başkası adına borçlanması anlamıyla özel hükümlere tâbi hukukî işlem.

Sözlükte hem "alacak" hem "borç" anlamındaki *deyn* kelimesinin türevi olan *istidâne* de çift anlamlı olup "ödünc (borç) istemek" ve "alacağını talep etmek" mânâsındadır. Ancak kelime örfte ve hadislerde daha çok "ödünc isteme" anlamında kullanılmıştır (*Müsned*, VI, 232, 335; Nesâî, "Büyü", 99). Fıkıh literatüründe de *istidâne* bir kimsenin gerek kendisi gerekse başkası adına borçlanması işlemini ifade eder ve borçlanma ehliyeti, unsurları, borçlanmayı doğuran sebepler ve doğurduğu sonuçlar bakımından ehliyet ve borcun genel esaslarına tâbidir (bk. BORÇ; DEYN; EHLİYET). Ancak *istidâne* vasînin vesâyeti altındaki kimseler, mütevellinin vakıf, kadının kocası adına borçlanmasında olduğu gibi, bir kimsenin hukukî bir infak ve harcama ilişkisi çerçevesinde başkası adına borçlanması gibi özel durumlarda genel teoriye nisbetle bazı ayrıntılı hükümlere konu olur. Bu durumlarda *istidânenin* terim anlamı denemezse de özel bir içerik kazandığı söylenebilir.

Vasînin ihtiyaç halinde bulunan vesâyeti altındaki kimseler için borçlanabilmesi ancak hâkimin izniyle mümkündür ve bu tür borçlanmalar için sonradan vesâyet altında bulunan kişiye rücu edebilir. Vasînin izin almadan yaptığı borçlanmalar için böyle bir hakkı yoktur. Aynı şekilde bir vakıf için tamir vb. sebeplerle borçlanma zarureti ortaya çıktığında veya vakıf adına veresiye mal satın almak gerektiğinde eğer vakfı kuran kimse buna izin vermişse mütevellî bu borçlanmayı yapabilir, değilse o da her iki şekilde borçlanabilmek için mahkemenin iznini almak zorundadır. Mâlikî ve Hanbelî hukukçularına göre böyle bir izne gerek yoktur.

İstidâneye en çok, kadının ihtiyaçlarının doğrudan kocası tarafından karşılanmaması halinde başvurulur. Bu da genellikle kocanın gâib ve mefkûd olması veya

nafaka yükümlülüğünün devam ettiği iddet içinde ortaya çıkar. Hanefîler'in dışındaki hukukçular, kocanın nafaka borcunun doğması için bir mahkeme kararına gerek olmadığı ve bu borcun ödeme bakımından kişinin zimmetinde bulunan diğer borçlarından farkı bulunmadığı görüşündedir. Hanefîler ise karşılıklı rızâ ile nafaka miktarının tesbit edilmediği durumlarda bunun ancak mahkeme kararıyla belirlenebileceğini söylerler. Böyle bir karar olmaksızın kocadan bir ay aşan nafaka borcu talep edilemez. Mahkeme talep üzerine hem nafaka miktarını belirler hem de kadına kocası adına borçlanmaya izin verir (bk. NAFKA).

Nafakayı mahkemenin karara bağlamasının ve *istidâne*ye izin vermesinin iki önemli sonucu vardır. Birincisi, nafaka borcunun Hanefîler'e göre zimmette sabit kuvvetli bir borç durumuna geçmesi ve ancak ödeme veya ibrâ ile düşebilmesi, ikincisi de kendisi adına izinle yapılan borçlanmanın sorumlusunun koca olması ve kadının veya alacaklıların bu borçtan dolayı doğrudan ona yönelik bir talep ve dava hakkına sahip bulunmalarındır. *İstidâne* izni olmadan kadının nafakası için yaptığı borçlanmaların muhatabı koca değil kendisidir; kadının sadece ödediği miktar için kocaya rücu hakkı vardır. Öte yandan Hanefîler'e göre bu şekilde mahkeme kararına bağlanıp veya karşılıklı rızâ ile belirlenip borçlanma izni verilmiş nafaka alacakları zayıf bir alacaktır; taraflardan birinin ölümü, kadının nâşize durumuna düşmesi (bk. NÜŞÜZ) ve bir görüşe göre boşama ile düşer. Diğer mezhepler ise evlilik nafakasının koca açısından kuvvetli bir borç doğurduğunu, her durumda ödeme yükümlülüğü için mahkeme kararına ve borçlanma iznine ihtiyaç bulunmadığını söylerler.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "dyn" md.; *Müsned*, VI, 232, 335; Nesâî, "Büyü", 99; Ömer Hilmi – İsmet Sungurbey, *Eski Vakıfların Temel Kitabı*, İstanbul 1978, s. 153-154; M. Ebû Zehre, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, Kahire 1377/1957, s. 250-256; M. Yûsuf Mûsa, *Ahkâmü'l-ahvâlî's-şahsiyye*, Kahire 1378/1958, s. 230-232; M. Mustafa Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre fî'l-İslâm*, Beyrut 1397/1977, s. 445-451; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletüh*, Dimaşk 1405/1985, VII, 778-782, 815-816; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s. 301-303; M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 34, 117-118, 146-147; "İstidâne", *Mu.F.*, VI, 172-199; "İstidâne", *Mu.F.*, III, 262-269.

M. AKİF AYDIN